

Tilburg University

Review of the book *The problem of God in modern thought*, P.D. Clayton, 2000, 0802838855

Sarot, M.

Published in:
Nederlands Theologisch Tijdschrift

Publication date:
2001

[Link to publication in Tilburg University Research Portal](#)

Citation for published version (APA):
Sarot, M. (2001). Review of the book *The problem of God in modern thought*, P.D. Clayton, 2000, 0802838855. *Nederlands Theologisch Tijdschrift*, 55(2), 170-172.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Preprint

Philip Clayton, *The Problem of God in Modern Thought*, Grand Rapids, Eerdmans, 2000; xv + 516 pp., \$40.00, ISBN 080283885;

Ellen T. Charry, *Inquiring after God: Classic and Contemporary Readings* (Blackwell Readings in Modern Theology), Oxford, Blackwell, 2000; xxx + 346 pp., hb £55.00 / pb £ 15.99, pb ISBN 063120544.

De laatste decennia laten een opmerkelijke herleving zien van de wijsgerige theologie: de wijsgerige reflectie op de Godsidee. Philip Clayton kent deze discipline van binnenuit en waardeert haar, maar neemt tegelijkertijd waar dat de moderne kritiek op de Godsidee in de analytische wijsbegeerte onder wijsgerig theologen veelal *terra incognita* is. Daaraan wil hij met deze studie iets doen. Een eerdere versie verscheen in het Duits als *Das Gottesproblem Bd.1: Gott und Unendlichkeit in der neuzeitlichen Philosophie* (Paderborn 1996). C. concentreert zich op de periode die gemarkeerd wordt door Descartes en Schelling. Hij begint in hfst.1 met het onderscheid tussen *regulatieve* en *constitutieve* interpretaties van metafysica: gaat het om nuttige ficties, of om ware proposities die verwijzen naar bestaande objecten? Een theïstische metafysica heeft tenminste een regulatieve functie, en een constitutieve functie valt niet bij voorbaat uit te sluiten. Vervolgens leidt C. ons in in de metafysische ideeën van een aantal moderne denkers. In hfst. 2 bestrijdt hij het beeld van Descartes als de grote 'foundationalist', die al onze kennis op het *cogito* wil bouwen; daartegenover plaatst hij het beeld van Descartes als de metafysicus die al onze kennis afhankelijk maakt van onze intuïtie van een oneindige en volmaakte God. De toeschrijving van oneindigheid en volmaaktheid aan God bij Descartes gaat terug op de premoderne metafysica, zo laat C. in hfst. 3 zien. Aan de hand van Gregorius van Nyssa, Duns Scotus, Cusanus en Giordano Bruno schetst hij de geschiedenis van 'oneindigheid' als centrale eigenschap van God. Hij laat zien dat absolute oneindigheid in zich geen grootmakende eigenschap is, en dat de eigenschap 'oneindig' in toepassing op God vraagt om beperking. Die beperking wordt meestal gevonden in de toeschrijving van volmaaktheid aan God, zodat van God wordt gezegd dat deze oneindig is voorzover Zijn perfectie dat toelaat, ofwel oneindig perfect. En vervolgens laat hij zien dat ook wanneer oneindigheid op deze wijze door perfectie wordt gekwalificeerd, de toeschrijving van oneindigheid aan God een monistische tendentie met zich meebrengt. Immers, hoe zou er iets *buiten* een oneindige God kunnen bestaan? Bij Leibniz neemt volmaaktheid de rol van oneindigheid als belangrijkste Godseigenschap over (hfst. 4). Daarom komt juist bij hem het centrale probleem van de 'perfect being theology' zo duidelijk aan het licht: 'God is merely a human monad writ large, a random compilation of the qualities that humans value' (260-261). Volmaaktheid alleen voldoet niet als organiserend begrip in de Godsleer. Aan de hand van Kant komt C. in hfst. 5 terug op het onderscheid tussen de regulatieve en de constitutieve functie van metafysische begrippen; dit onderscheid blijkt niet in al zijn scherpheid te handhaven, en voor het Godsbegrip acht hij ook een constitutieve functie noodzakelijk. Ook komt hij aan de hand van Kant terug op oneindigheid. Wanneer wij het over oneindigheid hebben, waar moet dan het primaat liggen: bij het geheel, of bij de delen? Kan het actueel oneindige nooit werkelijk bestaan, en is het slechts voor te stellen als het steeds weer herhaalde eindige? Of ligt het primaat bij het oneindige zelf, en bestaan de delen (momenten, plaatsen) slechts als delen van dat geheel? C. probeert aannemelijk te maken, dat (reeds de vroege) Kant theologische motieven heeft om voor het eerste alternatief te kiezen (*contra* pantheïsme), maar laat zien dat deze keuze niet van harte was, en betoogt ook dat zij onjuist was. Zo tekenen zich langzaam maar zeker de contouren van een metafysica annex Godsleer af, die realistisch ('constitutief') van aard is en waarin niet volmaaktheid, maar oneindigheid centraal staat. In hfst. 6 laat hij vervolgens zien dat een dergelijke nadruk op de oneindigheid van God niet hoeft te leiden tot agnosticisme. Hier maakt hij gebruik van Schleiermachers *Grenzbegriffe*, die ons tegelijkertijd iets vertellen over de grenzen van ons weten, en over wat voorbij die grenzen ligt. Als theologie zich bezighoudt met zulke grensbegrippen dan zijn haar uitspraken noch zonder meer fictief van aard, noch naïef realistisch. De claim dat God oneindig is, krijgt aldus een min of meer hypothetisch karakter. Maar als God oneindig is, valt God dan niet samen met de wereld? Immers, dan is er geen ruimte meer voor iets buiten God. In hfst. 7 laat C. in een bespreking van problemen in Spinoza's pantheïsme zien dat tegen dit

standpunt onweerlegbare bezwaren bestaan, en suggereert hij een panentheïsme. In een korte excurs over Fichte (hfst. 8) legt C. uit hoe in de ontwikkeling van Fichte (in de richting van een volstrekt non-antropomorfistisch panentheïsme) in feite al het antwoord op de latere Feuerbach is gegeven; met name de gedachte dat een het begrip van een 'oneindige Persoon' inconsistent is, is voor C. van belang. In het laatste hfst. tenslotte sluit C. aan bij Schellings 'pantheism based on the concept of freedom' (507), en vertaalt het daarbij behorende ideaal van theologie als 'construing theological proposals as hypotheses to be tested on the basis of their conceptual (and sometimes empirical) adequacy and their ability to make sense of present human experience' (506). Dit boek is een huzarenstukje, een zeer erudiete schets van het Godsprobleem in het moderne denken, waarin de historische analyse steeds wordt geregeerd door een systematische interesse. Het is misschien schande, maar er stond veel in wat ik niet wist. Ik heb dus veel geleerd, en beveel deze studie van harte aan. Toch bevredigt zij in systematisch opzicht niet. C. is veel te absoluut in zijn claims; in feite presenteert hij een lezing van de geschiedenis van de Godsproblematiek als *de* lezing, en presenteert hij zijn eigen ideeën over Godsleer en metafysica als conclusies uit die geschiedenis. Maar de lezer zij kritisch: om de geschiedenis te kunnen presenteren zoals C. dat doet, moet hij voortdurend afwijken van de chronologische volgorde, en de lessen die hij nu uit de geschiedenis trekt, stemmen overeen met de posities die hij eerder in het verband van het gesprek tussen theologie en natuurwetenschap verdedigde. Inzichten die C. aan één persoon bindt (bijv. aan Schleiermacher en zijn *Grenzbegriffe*), zouden soms met hetzelfde recht aan een andere, eeuwen eerder levende persoon kunnen worden gekoppeld (bijv. aan Anselmus' *Proslogion* 15). Deze relativerende opmerkingen nemen niet weg, dat wie zich in de Godsproblematiek wil verdiepen, hier een prachtige toegang heeft.

De titel van de door Ellen T. Charry geredigeerde bundel *Inquiring after God: Classic and Contemporary Readings* suggereert dat zij een aantal klassieke en hedendaagse teksten over de Godsleer bij elkaar heeft gebracht. Deze titel is echter misleidend, en in feite wil zij niet inleiden in de Godsleer, maar in de theologie. Zij doet dit niet aan de hand van dogmatische teksten, maar aan de hand van teksten over een aantal praktijken waarin (ook) christenen participeren: theologische studie, (natuur)wetenschap, mystiek, arbeid, vriendschap, huwelijk, lijden, berouw en vergeving, Schriftmeditatie, prediking, avondmaal, kunst en gebed. Steeds leidt zij een of twee klassieke teksten in, en daarnaast een hedendaagse tekst. In de meest geslaagde hoofdstukken uit dit boek worden de betreffende praktijken behandeld als vindplaatsen van theologie, als hermeneutische toegangswegen tot de theologie. In de minder geslaagde hoofdstukken (bijv. over het huwelijk) staat de praktijk zelf centraal, en wordt niet vanuit de praktijk over de theologie nagedacht. Dit is een originele inleiding in de theologie, die veel vraagt van de docent. Zelf vind ik haar echter vooral geslaagd als een inleiding in christelijke spiritualiteit. De invalshoek vanuit de diverse praktijken geeft spiritualiteit vlees en bloed, en de kwaliteit van de geboden teksten is hoog. Tot de opgenomen klassieke auteurs behoren o.a. Augustinus, Anselmus, Bonaventura, Thomas, Calvijn, Luther en Johannes Paulus II (*sic!*), tot de hedendaagse scribenten behoren o.a. Diogenes Allen, Nancey Murphy, Simone Weil, L. Gregory Jones, Cornelius Plantinga, Nicholas Wolterstorff en Kallistos Ware.

Marcel Sarot